

ОБРЯДИ ТА РИТУАЛЬНІ ДІЙСТВА У СТАРЦІВСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Володимир КУШПЕТ

Дослідження старцівських ритуальних обрядів як однієї з невід’ємних рис кобзарсько-лірницької інституції могло б прояснити мету та внутрішній устрій старцівських осередків. Переважна більшість дослідників ХІХ — початку ХХ ст. намагалася не порушувати існуюче тоді уявлення про діяльність кобзарів та лірників і, відповідно, недостатньо уважно поставилася до цього питання. П. Тіханов, В. Боржковський, К. Студинський (Вікторін), А. Грузинський, Є. Романов, П. Петров, І. Абрамов, П. Єфименко, Д. Ревуцький, К. Квітка та інші спрощували описи автентичних звичаїв (“старого закону”), створюючи тим самим у читачів враження про те, що обряди “одклінщини-визвілки” були чимось на кшталт музично-виконавського екзамену¹.

До певної міри, визначивши мету обрядів, особливо тих, що відбувались після закінчення навчання (“сповна науки”), можна з’ясувати й мету діяльності кобзарсько-лірницької (старцівської) інституції в Україні ХІХ — початку ХХ ст.

Незалежно від форм виконавства (кобзарсько-лірницької чи стихівничої) всі старцівські об’єднання мали дуже подібні ритуали. Деякі з них були схожі з церковними, що обумовлювалося традицією гуртуватися навколо обраної церкви чи ікони², інші мали власне старцівське походження — вони стосувалися бандуристів та лірників. Загалом же старцівські ритуальні дії можна розподілити на:

а) “вітально-молитовні” — відбувались при будь-яких зустрічах братії чи учнів, під час “ходок” та на спільних молебнях під час старцівських зібрань³;

б) “містичні” — наприклад, “заклинання нечистого”⁴;

в) “висвятні” — ті, які відбувались у кілька етапів протягом усього життя старця й характеризували, власне, його статус.

1. Вітально-молитовні ритуали

Уміння привітатися, або, як казали поліські бандуристи й лірники, “отдать честь”⁵, було обов’язковим для старців усіх регіонів України. До “вітально-молитовних” звичаїв нале-

жали: привітання при зустрічі панібратії один з одним, учнів між собою та з панотцями, а також спільні молитви під час “радних” зібрань. За формою привітання (“віддача чести”) були однакові на всіх рівнях старцівської ієрархії, а молитви — ідентичні до церковних.

Привітання складалися з молитовного звернення, власне привітання та побажань і подяк.

Молитовне звернення було таким: “Молитвами святих отець наших, Господи Ісусе Христе Боже наш, помилуй нас!” Відповідь: “Амінь!”. Далі звернення продовжувалося: “Спаси Бог панмайстра за святий Амінь, за Ісусову молитву, за Євангельське слово, за привіт Божий, за майстерську науку”. Наступні два речення, спільні для всіх регіонів, звучали наче “пароль”: “Мир бесіди вашій!” Відповідь: “С миром приходи!”

Далі вимовлялись, власне, слова самого привітання: “Дай Бог здравствовать! Поздоровляю Вас з... (днем тижня за старцівськими назвами — В. К.). Живете-можете у руцях, у нозях, у помозгах своїх!” Якщо панотця вітав учень, то додавав: “Благодарю панотцеві покорно за честь, за любов, за його науку!”, на що панотець відповідав: “Благодарю покорно, синок!”⁶.

Наведений зразок із Полтавщини відрізнявся від ритуальних привітальних текстів подільських лірників тільки молитовним зверненням: “Позволь, Отче небесний, поклонитися усім святим (можливий повний перелік святих — В. К.) і праздникам не минаюцим (також повний перелік святих — В. К.)...” Саме ж привітання та побажання були незмінними⁷.

На Галичині зустріч-привітання починалося традиційним: “Слава Ісусу Христу!”, далі переходило у розпитування про життя та здоров’я і врешті закінчувалося побажанням усяких гараздів, “...когда Христос показує путь — дорогу!”⁸

Під час “ходок” старці користувалися схожими вітально-молитовними текстами. Особлива увага приділялась хатнім відвідинам — тут існував цілий сценарій: “Я як в хату став две-

рі одчинять, через поріг переступать і... “Богу молитвами святих, отець наших, Господи Сусе Христе, помилуй нас!” Тоді, як хто єсть в хаті читаю: “Отче наш...”, відповідають: “Амінь!”. Тоді говорю: “Спасет Бог за святий Амінь, за ...привіт Божий! Дай, Боже, здравствувать!”. Тоді поздоровляю з днем... Тоді вже довго здоровкаюсь до паничів, до панотців... Тоді починаю псалом. Як псалму проспівав, тоді читаю “Святий Божий...” (псалтирка). Всім на здоровіє, пожеланіє на мнозіє літа! Тоді “Прошеніє”... на рубашечку, полотенеце... Як хто що дасть, тоді благодарность, а як нічого не дадуть, тоді: “Хай Бог дає всім добрим людям! Як нічого дати, де ж його взяти. Процавайте, добрі люди, бувайте здорові!”⁹

2. Містичні ритуали

Через особливу втаємниченість містичних ритуалів відомостей про них украй обмаль. Практично це коротенька згадка О. Сластьона від бандуриста М. Кравченка про існування “таємних пісень, які співають лише в тісному колі сліпих членів громади, як, наприклад, пісня “Про Жачку” (заклинання нечистого)... Пісня складається з 14 запитань нечистого і 14 відповідей Жачки (дяка?). Співають її всі присутні з незвичайним душевним підйомом; в жодному випадку її не можна обірвати, не закінчивши”¹⁰.

Те, що така пісня дійсно була, підтверджує текст, записаний П. Мартиновичем від бандуриста Хв. Гриценка: “Ой ти, Жачку, просьвіщонной по всіх школах наушонний...”, а також невелике пояснення: “...се закликають, як гуляють старці, так-так его закликають, щоб его не велося”¹¹. Крім того, це підтверджує один із варіантів мелодії, поданий Ф. Колессою в книзі “Мелодії українських дум”.

На жаль, маючи таку обмежену інформацію, ми можемо лише констатувати факт існування містичних ритуалів у старцівському середовищі.

3. Висвятні обряди

Народна термінологія зберегла кілька назв висвятних обрядів: “одклінщини” — від бандуриста Трихона Магадини¹², “одклінщина” — від лірника Миколи Дорошенка¹³, “одклонщина” — від бандуриста Петра Дригавки¹⁴, “відклінщина” — від бандуриста І. Кучугури-

Кучеренка¹⁵. Такі назви були зафіксовані П. Мартиновичем у східних регіонах України — на Полтавщині та Харківщині.

Крім того, на Полтавщині від бандуриста І. Крюковського П. Мартинович зафіксував слово “визвілок”¹⁶. Цю ж назву згадує В. Гнатюк від лірників Бучацького повіту на Галичині¹⁷. Від полтавського бандуриста П. Дригавки (Древченка) П. Мартинович записав назви “висьвята” та “визволок”¹⁸. Назва “визвілка” була зафіксована К. Студинським (Вікториним) на Галичині¹⁹ та М. Сперанським на Поліссі від бандуриста Т. Пархоменка²⁰. На Поділлі В. Боржковський записав назви “везвілка” та “визвілка”, а К. Квітка — від сина та поводатора лірника Сидора Гуменюка²¹ — “визвілини”.

Це одна назва подібного висвятного ритуалу згадується у праці М. Сперанського: “благословеніє “на всі чотири сторони””²².

У народному кобзарсько-лірницькому середовищі було ясне й однозначне розуміння функцій кожного “висвятного” обряду²³.

Розглянемо більш детально обидва “висвятні” обряди.

“Одклінщини”:

Після закінчення обумовленого терміну (“термінації”, як писав В. Гнатюк) навчання відбувався перший обряд, здолавши який учень мав право старцювати, тобто самостійно заробляти гроші (“мати свій хліб”)²⁴. Це право було досить умовне, оскільки дозвіл був тимчасовий — не більше одного року до наступного етапу обряду “визвілки”. Крім того, обумовлювалася територія та місця, де “одклоненний” міг старцювати²⁵.

Головною метою “одклінщини” була своєрідна легалізація, засвідчення перед старцівською громадою факту відбуття навчання, бо інакше “можуть торби порвати... що єсть позабирають... і кончено”²⁶. Цей обряд давав дозвіл лише на тимчасову старцівську діяльність і був своєрідним прологом до наступного, повноцінного проведення висвяті. Для цього потрібно було заробити гроші²⁷.

Схожі правила, тільки без назви “одклінщина”, існували в інших регіонах України. Так, галицькі лірники після трьох років навчання відправляли старцівську молодь на практику, “аби пізнав людей, приучався розуму, зашкарувався (бо на визвілку треба мати трохи грошей)”²⁸. Незалежно від того, існував обряд “одклінщи-

ни” чи ні (а лише “пускали на практику” в Галичині або “доходили розуму” на Поділлі²⁹), але певна форма дозволу на тимчасове старцювання мала бути. Схожість мети обох обрядів, ймовірно, і призвела до того, що з часом “одклінщина” втратила свої самостійні функції та назву, ставши складовою “визівки”. Тому лише в деяких регіонах збереглися обидві назви, у переважній більшості — тільки одна.

На день “одклінщини” учень не мав власних заощаджень, і обрядові витрати відбувалися за рахунок панотця³⁰ чи за кошти братії³¹. Тому сам процес проходив досить скромно.

“Визівка”:

Обряд “визівки” схожий на “одклінщину” (зокрема на Полтавщині)³², тільки більше молитов повторюється³³.

“Визівка” — знаковий обряд у системі старцівської інституції. Він надавав рівні права “рядовій братії” (братчикам з дозволом ходок в “одно-двох уездах”), якісно змінюючи їхній статус (право голосу, вільного мандрування “на всі чотири сторони”, брати учнів — “отримати помочі” й т. ін.).

Під час самостійних “ходок” молодий “старчик” набирився життєвого досвіду та практичних навичок у мандрівному житті. Пам’ятаючи слова свого панмайстра про необхідність зібрати певні кошти (5–6) крб.³⁴, аби придбати хліб, сіль, рибу, подарунки³⁵ та “...звичай наш стародавній... одбути”³⁶, вибирався найближчий день — якесь релігійне свято, коли сходилося найбільше старців, чи панотець посилав учня повідомити про місце зібрання³⁷.

За “старими законами”, для “віддавання честі братії” обиралися місця старцювань: ярмарки, храмові свята тощо — туди приходив учень, зустрічався зі своїм вчителем, там і відбувалася визівка³⁸.

Проведення “визівки” поза приміщенням було обов’язковим у галицьких лірників³⁹.

Звичай збиратися під відкритим небом, а не в помешканні, зник на східних землях України під тиском гонінь у ХІХ ст., і про нього старці лише згадували у розмовах з дослідниками⁴⁰.

Проводили всі старцівські зібрання таємно. Бувало, поки ритуал не закінчиться, то й “світла не світили”⁴¹. Це обумовлювалося особливим статусом ритуалу, сакральну дію якого не можна було порушувати⁴², тому навіть “мати було виходить з хати”⁴³, не кажучи

вже про поводитирів чи сторонніх глядачів. Тому більша частина обрядів відбувалася в закритому приміщенні, у помешканні майстра чи когось із братії⁴⁴.

Зібрання та розміщення в хаті відбувалось за певним порядком. Якщо це не була старцівська рада, то запрошували цехмайстра, старшин та рядову братію. Заходили в хату та сідали у коло за віком та за рівнем “сповна науки”⁴⁵, “...старі поважні... кругом столу по черзі почесні місця займають. А потім, дальше менші, а ще дальше аж найменші...”⁴⁶. Присутність “рядової братії” була обов’язковою⁴⁷.

Якщо із певних причин (хвороба, смерть і т. ін.) учитель був відсутній на зібранні, то “може бути і проводити все це прапанотець, коли його нема в живих, то буде почесний панотець цього зібрання. Весь порядок дасьть так як панотець твій”⁴⁸.

Для проведення обряду панотець обирає собі “Підмайстерого й Ключника, і Підмоложого, і Счотчика... Підмайстерій од Ключника старший, а Ключник от Підмоложого”⁴⁹. На час проведення ритуалу на ці посади призначалися представники старшини. Кожний з них мав свої функції. Так, “підмайстерій” — наче заступник панмайстра. Він провадив усі ритуальні звернення (молитви, частування, обдарування, та ін.) до панотця. “Ключник” — розпорядником при частуванні присутніх. У нього знаходилася горілка, хліб та риба (“...вищитано скільки там водки та закуски і все, а то як би не стало закуски, то хоть своєю допільняй”⁵⁰). “Підмоложий” — дублер учня. Він допомагав йому виконувати звичай: “...закликати в хату, як молитви сотворять, як панотця і всю громаду привітати”⁵¹. “Моложий” (інша назва “підмоложого”. — В. К.) для того... наставляється, що ученик той не тямить, він должен сам за його сказати”⁵². Бувало, що всі розмови під час дійства проводив Підмоложий, а учень тільки молитви проказував. Тоді обряд відбувався наче без самого винуватця зібрання, а згадували про “визволеного” аж під кінець частування, коли наставала нарешті його черга.

При величезній кількості повторів молитов протягом довгого часу проведення обряду та при уважному ставленні старців до традиції виконання “старого закону”, “счотчик” мав слідкувати за правильністю проведення ритуалу⁵³.

Обряд можна поділити на дві частини: сакральну та побутову.

Перша частина відбувалася таємно. Складалася вона з великої кількості молитов⁵⁴. Вимоги знати молитви були, мабуть, основними під час обряду⁵⁵. Крім учня, молитви “сотворяли” інші братчики при вході до хати (на образи) чи перед хлібом-сіллю на столі, а також всі причетні до ритуальної дії: Панмайстер, Підмайстер, Ключник, Підмоложий, інколи Паніматка⁵⁶. Були також спільні молитви: “...встає братія з-за стола, становяться в ряд, моляться Богу”⁵⁷.

Практично для всіх регіонів України існувала єдина молитовна форма обрядів “одклінщини-визвілки”. Як зразок візьмемо фрагмент, записаний П. Мартиновичем 1885 р. на Полтавщині:

“ОДИН: “Богу молитвами святих отець наших, Господи Ісусе Христе, син Божий, помилуй нас!”

УСІ: “Аміль!”

ОДИН: “Спасійот вас Бог, за святий Аміль, за Ісусові молитви, за Євангельське слово, за привіт Божій, за майстерську науку, за Мойсеїв закон, Мир бесєді вашій!”

УСІ: “С миром приходи!”

ОДИН: “Благословить на всі чотири сторони у дім увійти” (В інших дослідженнях зафіксовано: “...хлопцеві хліб дати”, “...од мого ученика водку у руки взяти”).

УСІ: “Сам, Христос Боже, благословить!”⁵⁸.

В обрядових молитвах поліських старців початок такий самий, як на Полтавщині, а далі замість слів “спасійот вас Бог...” мовиться: “Благодару покорно за светлий Аміль...”. Ще один поліський варіант, записаний М. Сперанським від бандуриста Т. Пархоменка, має незначні відмінності у “благодаренні”: “...за доброе ученіє, за молитви Ісусові, за слова Євангельські, за Мойсеїв закон”⁵⁹.

Друга частина обряду — “побутова” — проходила вільніше. У хату могли зайти сторонні (дружина, діти панотця, поводитирі та ін.), взяти участь у “балачках”, частуванні⁶⁰.

Зауважимо, що в жодному з описаних дійств не зафіксовано факту прослуховування співу та гри претендента у старці. І якщо в дєкого з дослідників він зазначений, то лише поза контекстом самого обряду і без будь-яких конкретних посилань.

Перебіг обряду не передбачав гри та співу, хіба що під час “балачок” у другій, “побутовій” частині. Зрозуміло, що така духовна складова обряду “визвілки” не відповідала існуючим на той час уявленням про епічність кобзарства і не сприймалася дослідниками. І якщо К. Квітка зізнався, що відсутність виконавського екзамєну була для нього несподіванкою⁶¹, то переважна більшість і його попередників, і послідовників оминали цю проблему чи продовжували розвивати думку про епічність кобзарства.

Які ж вимоги до учня висувалися під час іспиту?

1. Знання молитов.

2. Моральні чинники: а) стосунки з братчиками протягом “термінації” (відсутність лайок, образ, зухвалості, злочинності й т. ін.)⁶²; б) стосунки із “сестрами” — дівчатами, жінками⁶³.

3. Знання старцівських звичаїв та ритуальних текстів: а) вітання між старцями — “дєнь добрі”⁶⁴; б) вітання з господарями під час “ходок”, вітання братії в хаті, на ночівлі тощо⁶⁵.

4. Знання професійної мови⁶⁶.

Перебіг обряду “визвілки”:

Усі обряди “визвілок” — кобзарські, лірницькі, стихівничі — мали дуже схожу форму проведення. Перебіг дійства складався з кількох фрагментів: вітання, розмова з учнем, вручення хліба, частування, обдарування, чопове.

1. Вітання.

Незалежно від місця проведення обряду (ярмарок, подвір’я, хата), він обов’язково починався привітанням, чи, як говорили самі старці, потрібно було “отдати честь панибратії”⁶⁷. “Честь віддавалась” виголошенням молитви до кожного з присутніх братчиків. Кількість її повторів залежала від місцевих звичаїв. Спільною відповіддю на молитву був “Аміль”. Привітання закінчувались проханням до кожного присутнього благословити “на всі чотири сторони”, “надати помочі від братії”, “дати хліба, який самі мають” та традиційною відповіддю — “Сам, Христос Боже, благословить!”

2. Розмова з учнем.

Метою цієї розмови було визначення морального й духовного рівня учня. Хлопця запрошували до хати. Якщо на раду сходилося багато старшини, яка не знала учня, то розмова починалася з розпитувань⁶⁸. Панотець або

присутній цехмайстер починав опитування братії, чи не мають вони претензій до учня ⁶⁹.

Ф. Дніпровський записав від бандуриста з Полтавщини П. Древиченка розповідь про “визвілку”, де під час “розмови” виголошувався текст присяги, яку приймав учень, стоячи навколішки ⁷⁰.

Чи було прийняття присяги обов’язковим у всіх старцівських об’єднаннях, достеменно невідомо. Так мало би бути, оскільки саме в присязі називаються обов’язки майбутнього старця-діда, за виконання яких він мав нести відповідальність перед своїм об’єднанням. Якби не було присяги, не було б права карати, а порушників таки карали, отже певний кодекс честі існував. Тим паче, як говорив бандурист П. Древиченко, “...присяги при вступі до гурту незрячого товариства є обов’язок і непорушний закон честі і совісти нашого братства на віки вічні” ⁷¹.

3. Вручення хліба

Це була кульмінація всього обряду. Старцівський вислів “дати хліба-солі” на практиці означав дозвіл на самостійну роботу, на те, щоб мати власний хліб. Але символічність поєднувалася тут з дійством навколо реальної хлібини, що відбувалося протягом усього обряду “визвілки” ⁷².

Отримання хліба було рівнозначне отриманню формального дозволу на роботу. Однак обряд на цьому не завершувався. Хлопець звертався до громади: “Благословіть... майстерського хліба по куску роздати” ⁷³. Розподіл хліба поміж братії символічно підкреслював рівність “визволеного” з усією старцівською громадою і, відповідно, прийняття на себе новим старчиком не тільки прав, але й братських цехових обов’язків.

4. Частування

Воно могло відбутися на різних етапах: як до вручення хліба ⁷⁴, так і після ⁷⁵. Це обумовлювалося місцевими звичаями.

Як і всі попередні фрагменти дійства, “частування” переривалося читанням молитов, як стверджували старці — лише однієї молитви: “...до стакана (промовляли) один раз, а не дванадцять” ⁷⁶.

Обряд продовжувався, поки всі присутні не вип’ють, принаймні, по одній чарці. Після чого панмайстер запитував братію: “Ну, довольні моїм поштуванням?” Як правило, відповідь була позитивна ⁷⁷.

Частування могло продовжуватися і під час наступної частини обряду.

5. Обдарування

Як уже зазначалося, цей звичай виник досить пізно. Він відсутній в “одклінщинах” (учні не мали грошей) і трапляється не в усіх зафіксованих дослідниками обрядах “визвілок” (зокрема, відсутній у М. Сперанського, у записах із Полісся).

Відомий цей звичай був переважно на Полтавщині та Слобожанщині, виключно у “визвілкових” обрядах. Тут традиція “обдарувань” поширювалася навіть на дружину панотця ⁷⁸.

Під час дійства подарунки повинні були знаходитися у Підмоложого. Ключник, як розпорядник по частуванню й обдаруванню, звертався до Підмоложого: “Давай подарки!” Далі дія розгорталася за вже відомим сценарієм із промовлянням молитов та ритуальних текстів ⁷⁹.

У полтавському зразку “визвілки” після “обдарувань” ділили хліб та роздавали братії.

Існували й інші варіанти закінчення сакральної частини обряду. Так, галицькі лірники разом молилися Богу, а потім дякували майстрові та учневі ⁸⁰. Подільські лірники після обряду також виказували різні побажання: “Щоб ти був здоровий, як вода, а багатий, як земля; щоб тобі з води й з роси йшло...” і благословляли: “Гряди во ім’я Господнє!” ⁸¹

У поліських бандуристів та лірників було звично закінчувати тим, що всі присутні співали “многоретія государю, начальству, нищій браті, всім православним християнам, на решті поминанням тих, що вмерли, і колишніх учителів” ⁸².

На Полтавщині панотець наказував “визволеному” учневі поважати братію, батька, матір. Після цього разом молилися, дякували панотцеві, панматці й врешті “...Богові милосердному, братчик братчикові, і всьому миру хрещеному, що ми дождали свого старого закону. І дай, Боже, його поважати і його не внижати, у щирій правді у серці мати” ⁸³.

Численні приклади свідчать, що спільна молитва була типовим закінченням обрядів у старцівських осередках України.

6. “Чопове”

Існував ще один ритуал, який в деяких регіонах був продовженням т. зв. “панотчих побажань”, а в інших вирізнявся окремо і мав назву “чопове” — обдарування “визволеного”.

З розповіді бандуриста П. Дригавки можна зробити висновок, що “чопове” є дуже давнім ритуалом, зміст якого було втрачено в кінці XIX ст. Старці пам’ятали, що він відбувався після “визвілки”, ритуальні тексти були тими ж, що й під час інших обрядів, і на цей раз учень приносив лише кварту горілки. Єдиною різницею було обдарування учня панотцями⁸⁴. П. Дригавка згадував, як “на чоповій дарують ученика. Хто шо: хто п’ятака, хто семигривенника, хто гривенника... а панотець уже дарує хліб, солі грудку, боківку (торбу. — В. К.) ...палку і миску ...бандуру і гривню грошей”. При обдаруванні обов’язково виказувалися побажання: “Роби собі так, як робив панотцеві й паніматці і всій братії вгождав. Спасибі тобі за навукку і за щирку правду”⁸⁵.

Подібні свідчення про обдарування учня трапляються в багатьох документальних джерелах. Так П. Мартинович зафіксував розповідь І. Кучугури-Кучеренка про одержання бандури як подарунка від панмайстра⁸⁶. В. Боржковський описав схожий лірницький ритуал: “Учитель підіймає полу своєї свитки — учень накриває ліру своєю полою; вчитель знімає ремінь зі своєї шиї і накладає його на шию учню... Вчитель кидає йому в ліру декілька монет на щастя і відпускає у самостійне життя”⁸⁷.

Треба також зауважити, що учень не завжди з першого разу успішно проходив обряд старцівської висвяти⁸⁸. Якщо з’ясується, що вчитель погано вчив, то можуть заборонити до трьох років брати учнів⁸⁹. “А мені, як панотцеві за тебе перед товаришами-майстрами ще й більше прийдеться отвічати”, — згадував настанови свого вчителя І. Кучугура-Кучеренко.

Крім того, траплялися певні винятки з правил. Так О. Вересай, як відомо, отримав дозвіл на старцювання безпосередньо від свого останнього наставника, обминувши ритуальний іспит “визвілки”⁹⁰. Можливо, саме тому Остап Микитович практично не мав учнів, а ставлення до нього з боку “братії” завжди було критичним.

“Дванадцятиотча присяга” — друга присяга.

Був ще один обряд висвяти, який здійснювали через певний (імовірно, досить довгий) проміжок часу після прийняття учня до старцівського братства. Саме тоді він — уже зрілий старець — ознайомлювався з тією части-

ною “Устиянських книг”, що являла собою найвищу таємницю старцівської діяльності й була невідома для більшості братчиків (імовірно, це так звана дванадцята “Устиянська книга”, про яку не маємо відомостей). До обряду другої присяги допускалися найдостойніші претенденти: “...Якраз у нас намітилась цехова рада... бо багато підмастерів мали переходити у майстри. Душ 25 [...] на першу присягу та... 4 чи 5 на другу дванадцяти отчу присягу”⁹¹. На цьому зібранні були присутні тільки визначні панотці на чолі з цехмайстром. Чи насправді їхня кількість дорівнювала дванадцяти (аналогія з 12 апостолами), чи назва є лише символічною, достеменно відповісти складно через брак матеріалу.

Про “дванадцятиотчу присягу” йдеться тільки в записках Ф. Дніпровського від бандуриста П. Дривченка⁹². На перший погляд, відсутність згадок про неї в інших джерелах ставить під сумнів існування й самого обряду другої присяги, і власне “дванадцятиотчої ради”. Однак, з іншого боку, категорична відмова П. Дривченка розповісти Ф. Дніпровському про дванадцятку “Устиянську книгу” була мотивована, найімовірніше, саме небажанням порушити другу присягу “дванадцятиотчої ради”⁹³. Страшним гріхом вважалося серед братчиків порушення присяги, а особливо після прийняття “заклинанія накладеного на 12-ти Устимських книг...”⁹⁴. Можливо, те “заклинаніє” і було власне текстом другої присяги, принаймні, інших зразків на сьогодні не знайдено.

Закінчуючи огляд та аналіз обряду “одклінщини-визвілки”, потрібно підкреслити, що:

1. Два однакові за ритуальною дією висвятні обряди “одклінщина” та “визвілка” мають різну мету: “одклінщина” — це тимчасовий дозвіл на старцювання, щоб заробити грошей для проходження наступного етапу обряду, а “визвілка” надає учню статус братчика з правом мандрувати “на всі чотири сторони”, формальним дозволом “на поміч від братії” (вчительство) та певними обов’язками.

2. Усі обряди, в т. ч. “вітання” та “хатні ходки”, мали суто релігійне (християнсько-ортодоксальне) спрямування, тому “одклінщина-визвілка” є по суті висвятою у братчики, а не екзаменом співців-музикантів.

3. Проведення обрядів означало намагання братчиків дотримуватися “братчицького

прежнього порядку — старого закону”⁹⁵, тому розглядати релігійність кобзарства та лірництва XIX — початку XX ст. як наслідок історичних подій в Україні немає підстав.

4. Схожість перебігу дії обрядів “визвілки” серед українських кобзарів, лірників, стихівничих, а також серед білоруських старців свідчить про спільність їхньої мети та давність старцівсько-дідівської інституції.

5. Обряди “одклінщини-визвілки” були основою формування спадкоємців традицій старцівської інституції, а мету існування самої інституції можна визначити як збереження народної духовної традиції в українському етнічному середовищі.

¹ Тиханов П. Черниговские старцы. — Чернигов, 1899. — С. 69.

² Грузинский А. Из этнографических наблюдений в Рычицком уезде Минской губернии // Этнографическое обозрение. — М., 1891. — № 4. — С. 150; Ефименко П. Братства и союзы нищих // Киевская старина. — 1883. — Т. 7 (сентябрь, октябрь). — С. 313—314.

³ Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського (далі — Фонди ІМФЕ). — Ф. 11—4, од. зб. 338. — С. 44—47.

⁴ Сластионов А. Кобзарь Михайло Кравченко и его думы // Киевская старина. — 1902. — Т. 77. — Апрель. — С. 209; Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 592. — С. 47 зв.

⁵ Сперанский М. Южно-русская песня и современные ее носители (по поводу бандуриста Т. М. Пархоменко). — К., 1904. — С. 114.

⁶ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 589. — С. 4.

⁷ Боржковский В. Лирники // Киевская старина. — 1889. — Т. 9. — С. 659.

⁸ Гнатюк В. Лірники. Лірницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. ін. про лірників повіту Бугацького зібрав в вересні 1895 р. Володимир Гнатюк // Етнографічний збірник видає Наукове товариство ім. Шевченка під редакцією М. Грушевського. — Л., 1896. — Т. 11. — С. 5.

⁹ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 902. — С. 1.

¹⁰ Сластионов А. Зазнач. праця. — С. 209.

¹¹ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 592. — С. 47 зв.

¹² Мартынович. П. Украинские записи. — К., 1905. — С. 76.

¹³ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 583. — С. 1.

¹⁴ Там само. — Ф. 11—4, од. зб. 810. — С. 5 зв.

¹⁵ Там само. — Ф. 11—4, од. зб. 941. — С. 16.

¹⁶ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 565. — С. 46 зв.

¹⁷ Гнатюк В. Зазнач. праця. — С. 3.

¹⁸ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 565. — С. 57 зв.; ф. 11—4, од. зб. 810. — С. 5 зв.; ф. 11—4, од. зб. 583. — С. 1.

¹⁹ Лірники. Студія Кирила Студинського // Зоря. — Л., 1894. — № 1. — С. 295; Вікторин. К. Дідовска (жебрацка) мова // Зоря. — 1886. — Липень, 13, 14. — С. 237.

²⁰ Сперанский М. Зазнач. праця. — С. 119.

²¹ Квітка К. До вивчення побуту лірників // Первісне громадянство. — 1926. — С. 122.

²² Сперанский М. Зазнач. праця. — С. 117.

²³ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 589, 511. — С. 1.

²⁴ Там само. — Ф. 11—4, од. зб. 565. — С. 53.

²⁵ Сперанский М. Зазнач. праця. — С. 117.

²⁶ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 591. — С. 1.

²⁷ Там само. — Ф. 11—4, од. зб. 941. — С. 15.

²⁸ Гнатюк В. Зазнач. праця. — С. 3.

²⁹ Боржковский В. Зазнач. праця. — С. 657.

³⁰ Лірники... — С. 295.; Русов А. Остап Вересай — один из последних кобзарей малорусских. — К., 1874. — С. 9.

³¹ Мартынович. П. Зазнач. праця. — С. 76, 77.

³² Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 591. — С. 4.

³³ Сперанский М. Зазнач. праця. — С. 117.; Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 591. — С. 1.

³⁴ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 941. — С. 15.

³⁵ Там само. — С. 16.

³⁶ Там само. — Ф. 8—4, од. зб. 338. — С. 49.

³⁷ Там само. — Ф. 11—4, од. зб. 591. — С. 1., *9; Сперанский М. Зазнач. праця. — С. 117.

³⁸ Гнатюк В. Зазнач. праця. — С. 3, 4.

³⁹ Сперанский М. Зазнач. праця. — С. 117; Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 591. — С. 1; ф. 8—4, од. зб. 338. — С. 49.

⁴⁰ Квітка К. Зазнач. праця. — С. 122.

⁴¹ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 591. — С. 3.

⁴² Квітка К. Зазнач. праця. — С. 122.

⁴³ Боржковский В. Зазнач. праця. — С. 657; Сперанский М. Зазнач. праця. — С. 113; Квітка К. Зазнач. праця. — С. 122.

⁴⁴ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11—4, од. зб. 591. — С. 2.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само. — Ф. 11—4, од. зб. 810. — С. 5 зв.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само. — Ф. 11—4, од. зб. 591. — С. 1.

⁴⁹ Там само. — Ф. 11—4, од. зб. 591. — С. 3 зв.

⁵⁰ Там само. — Ф. 11—4, од. зб. 810. — С. 5 зв.

⁵¹ Там само. — Ф. 11—4, од. зб. 592. — С. 46 зв.

⁵² Там само. — Ф. 11—4, од. зб. 591. — С. 2.

- ⁵³ Там само. — Ф. 11–4, од. зб. 810. — С. 5.
⁵⁴ Там само. — Ф. 11–4, од. зб. 810. — С. 5 зв., 6.
⁵⁵ *Мартынович П.* Зазнач. праця. — С. 76.
⁵⁶ Там само. — Ф. 11–4, од. зб. 594. — С. 1–4.
⁵⁷ Там само. — Ф. 11–4, од. зб. 810. — С. 7 зв.; *Сперанский М.* Зазнач. праця. — С. 115.
⁵⁸ Там само. — Ф. 11–4, од. зб. 591. — С. 1 зв.
⁵⁹ *Сперанский М.* Зазнач. праця. — С. 117.
⁶⁰ *Квітка К.* Зазнач. праця. — С. 122.
⁶¹ Там само. — С. 129.
⁶² Там само. — С. 122; *Сперанский М.* Зазнач. праця. — С. 114, 115, 118; *Боржковский В.* Зазнач. праця. — С. 658; Фонди ІМФЕ. — Ф. 11–4, од. зб. 591. — С. 2 зв.
⁶³ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11–4, од. зб. 591. — С. 3 зв.
⁶⁴ Там само. — Ф. 11–4, од. зб. 591. — С. 4 зв.; *Боржковский В.* Зазнач. праця. — С. 659; *Гнатюк В.* Зазнач. праця. — С. 5.
⁶⁵ *Гнатюк В.* Зазнач. праця. — С. 4; Фонди ІМФЕ. — Ф. 11–4, од. зб. 810. — С. 2 зв.
⁶⁶ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11–4, од. зб. 810. — С. 14 зв.; *Квітка К.* Зазнач. праця. — С. 129; Фонди ІМФЕ. — Ф. 11–4, од. зб. 767. — С. 1; *Боржковский В.* Зазнач. праця. — С. 659; *Сперанский М.* Зазнач. праця. — С. 119.
⁶⁷ *Сперанский М.* Зазнач. праця. — С. 114.
⁶⁸ Фонди ІМФЕ. — Ф. 8–4, од. зб. 338. — С. 51.
⁶⁹ Там само. — Ф. 8–4, од. зб. 338. — С. 52.
⁷⁰ Там само. — С. 53–55.
⁷¹ Там само. — Ф. 8–4, од. зб. 338. — С. 91.
⁷² *Мартынович П.* Зазнач. праця. — С. 76–77.
⁷³ Там само. — С. 76–77.
⁷⁴ *Боржковский В.* Зазнач. праця. — С. 657; *Сперанский М.* Зазнач. праця. — С. 118; Фонди ІМФЕ. — Ф. 11–4, од. зб. 591. — С. 2 зв.
⁷⁵ *Мартынович П.* Зазнач. праця. — С. 76; *Сперанский М.* Зазнач. праця. — С. 114; *Ефименко П.* Зазнач. праця. — С. 313.
⁷⁶ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11–4, од. зб. 591. — С. 3.
⁷⁷ Там само.
⁷⁸ Там само. — Ф. 11–4, од. зб. 810. — С. 6, 7.
⁷⁹ Там само. — Ф. 11–4, од. зб. 591. — С. 3.
⁸⁰ *Гнатюк В.* Зазнач. праця. — С. 4.
⁸¹ *Боржковский В.* Зазнач. праця. — С. 658.
⁸² *Сперанский М.* Зазнач. праця. — С. 115.
⁸³ Фонди ІМФЕ. — Ф. 11–4, од. зб. 810. — С. 7 зв., 8, 12.
⁸⁴ Там само. — С. 10, 11, 12.
⁸⁵ Там само. — Ф. 11–4, од. зб. 810. — С. 12.
⁸⁶ Там само. — Ф. 11–4, од. зб. 941. — С. 15.
⁸⁷ *Боржковский В.* Зазнач. праця. — С. 658.
⁸⁸ *Квітка К.* Зазнач. праця. — С. 119.
⁸⁹ Там само. — С. 122.
⁹⁰ *Русов А.* Зазнач. праця. — С. 16.
⁹¹ Фонди ІМФЕ. — Ф. 8–4, од. зб. 338. — С. 43.
⁹² Там само. — С. 43, 87, 91а.
⁹³ Там само. — С. 15.
⁹⁴ Там само. — С. 91а.
⁹⁵ Там само. — Ф. 11–4, од. зб. 810. — С. 5.

The investigator of old men unions gives typology of rituals which existed in the midst of old men, in particular he analyses salutatory and prayerful rituals, mystic rituals and rituals of initiation. The author also gives rich library material from archive of Institute of Art Studies, Folkloristics and Ethnology (IAFE).